

CULTURELE IMPULS
voor
CREATIEVE INDUSTRIE

Ans van Berkum
Fulco Treffers

Wat moet Dordrecht doen?

Dordrecht hoort tot de vele steden die haar kansen op creatieve industrie willen benutten. De uitstraling daarvan kun je immers vergelijken met die van een wonderpil voor zieke kinderen. Steden met een hoge dichtheid aan creatieve ondernemingen knappen zienderogen op. Er is sprake van upgradering in sociale zin en daarnaast is er een belangrijk effect op de economische ontwikkeling, zo wordt algemeen aangenomen sinds de verschijning van boeken als Richard Florida's *The Rise of the Creative Class*. En welke stad wil dat niet? Zeker Dordrecht, de stad die zich positioneert als het historische en culturele centrum van de zeven Drechtsteden, die tezamen de poort vormen naar de Deltametropool. Een gebied met 266.000 inwoners, waar milde vormen van grote steden problematiek de kop op steken. Het karakter van de bedrijvigheid moet veranderen, want de productieindustrie kalfte af. Er moet tempo komen in de herstructureringsplannen en de beginnende verloederding moet worden aangepakt. De stad moet omschakelen.

Wij als cursisten van het Nirov mogen ons in de rijen scharen van personen en bureaus die voor Dordrecht al denkrichtingen en plannen mochten formuleren met betrekking tot herstructurering en upgradering van bepaalde stedelijke gebieden en gebouwen. Over het algemeen bevatten deze plannen en visies elementen van cultuur en creativiteit. Ze hebben zich echter nog niet in hoofdzaak daarop gefocust. In die zin is de opdracht aan de cursisten relatief nieuw.

'schitterend' Dordrecht

Richard Florida is de auteur van de bestseller *The Rise of the Creative Class*, een verhandeling over de nieuwe dynamiek van onze stedelijke centra en de invloed van de mondiale verschuiving naar een kenniseconomie. Hij was een van de belangrijkste sprekers op de conferentie 'Creativity and the City', die in 2003 in Amsterdam plaatsvond. Het onderstaande is de bijna woordelijk uitgeschreven tekst van zijn lezing, Richard Florida op z'n best.

Een hele tijd geleden schreef Jane Jacobs, een van mijn helden, in *The Death and Life of Great American Cities*, een veel belangrijker boek dan het mijne, dat 'nieuwe ideeën bieden de infrastructuur nodig hebben'. Oude industrieterreinen bieden de infrastructuur die nodig is voor het ontstaan van nieuwe culturele ideeën, nieuwe technologische ideeën, nieuwe economische ideeën, en het samenspel daartussen.

Ik wil hier de basiselementen van mijn theorieën achter *The Rise of the Creative Class* uiteenzetten. De ideeën voor dit boek zijn geboren op een bepaalde plek; op twee plekken, eigenlijk: waar ik zelf geboren ben – Newark in New Jersey – en waar ik nu woon – Pittsburgh in Pennsylvania. Dat lijkt wel wat op oudere industriesteden in Europa.

De wedergeboorte van een industriestad
Pittsburgh stond in het hart van de industriële revolutie. Er werd niet alleen staal gefabriceerd, hoewel de staalindustrie er erg belangrijk was. Er was ook een forse elektro-industrie met Westinghouse, en een grote aluminiumindustrie rond Alcoa. Daarnaast had je chemie, glas, wissels en seinen, motoren, loco-

uit: Creativiteit en de Stad,
essay R. Florida

Foundations of the Creative City

EMBEDDING CREATIVITY INTO THE GENETIC CODE: THE PRECONDITIONS

There are a number of preconditions for a city to be truly creative and if creativity is to embed itself into the organizational fabric of a city. They start with various personal and collective factors, such as a stimulating environment, security, freedom from disturbance and anxiety. These and other factors are necessary to allow for creative thought, the incubation of ideas and objective testing. It is useful here to distinguish between concrete factors, such as the presence of educational institutions, and more intangible aspects such as value systems, lifestyles, and people's identification with their city. There are at least seven groups of factors, and a series of indicators can be developed for each:

- 1 personal qualities;
- 2 will and leadership;
- 3 human diversity and access to varied talent;
- 4 organizational culture;
- 5 local identity;
- 6 urban spaces and facilities;
- 7 networking dynamics.

The validity of any precondition can be tested by asking whether a city could be creative without it. Cities can be creative with some of these, but will operate at their best when all are present. The lack of key factors – like political will or an appropriate organizational culture – can put the creative process in jeopardy, and in itself raises

Watertoren

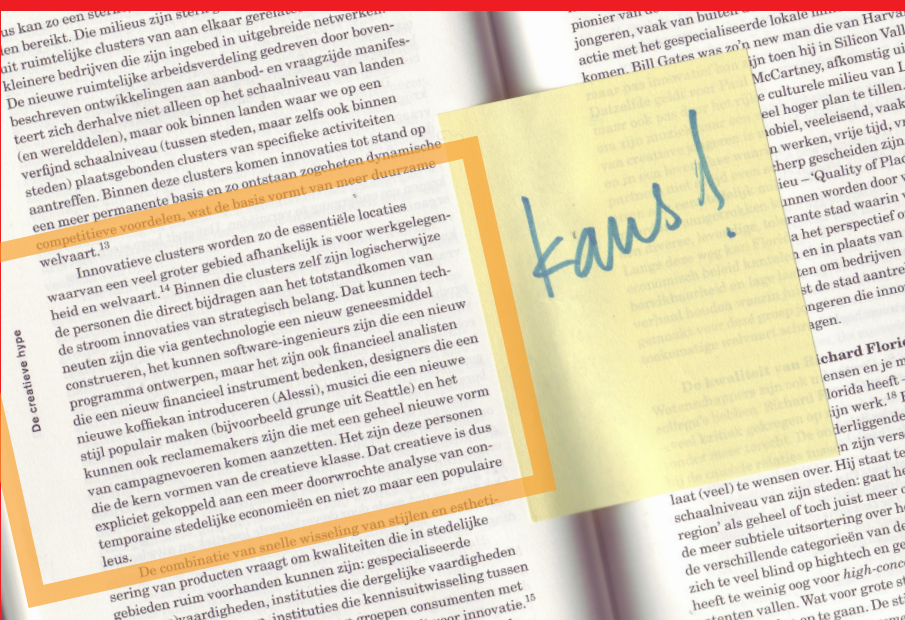
Hoe het ontstaan van creatieve milieus kan worden bevorderd is een actueel vraagstuk. Op dit moment worden op verschillende plaatsen antwoorden beproefd. De cursus richtte de blik op een viertal steden en de daar aanwezige testmodellen, met als doel “..handen en voeten geven aan planvorming, beleid en management voor creatieve economie.” De inhoudelijke stof werd gekoppeld aan een introductie op de belangrijkste begrippen en werkmodellen, het herkennen van kansen en kruispunten, uiteenzettingen over grondwaardeontwikkeling, financieringsmogelijkheden en procesmanagement. Dit leverde een schat aan waardevolle informatie op, maar uit alle exercities bleek ook dat de kennis met betrekking tot het werken aan creatieve regio's nog fragmentarisch is. Terwijl Nederland toch zeker geen koploper is in de materie, bleef in de cursus de ervaring die in andere landen is opgedaan grotendeels buiten beeld. Ook de aanjaagfunctie van kunst en culturele programmering kwam niet scherp naar voren.

Waar heen gaan wij?

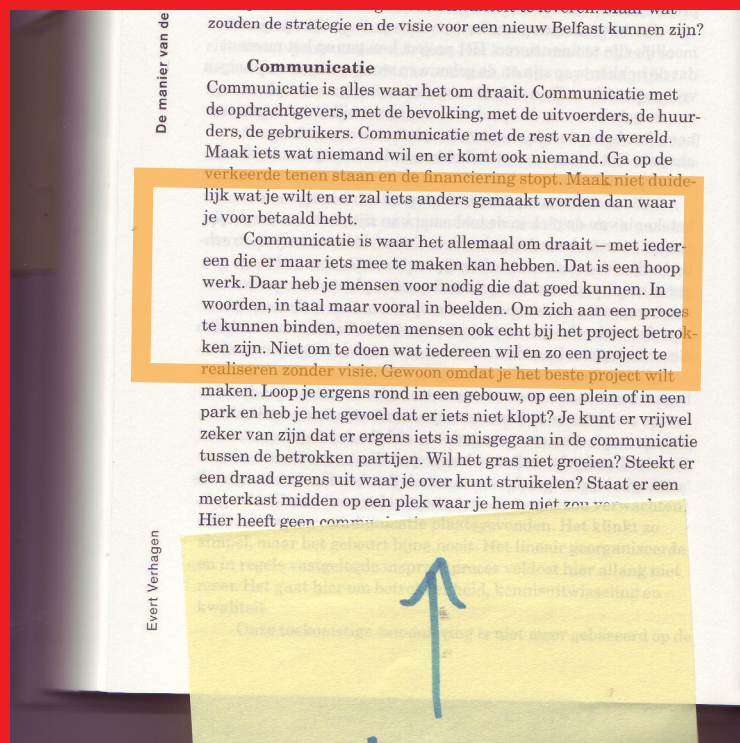
Na enig onderzoek lijkt onze groep dat het geval Dordrecht speciaal is gekozen om ons de complexiteit van de opgave te laten voelen. Het is een stad met overal water, stromend en spiegelend, waar je voelt wat verwelken is. We zien prachtige monumenten van industriële architectuur aan ons voorbij glijden als we een eerste verkenningstocht maken. Mooi licht speelt tussen de monumentale grachtenpanden, die er allemaal keurig maar vooral ook stil bij staan. Uiteraard, iedereen die door Dordrecht loopt voelt de historie, de grandeur. Je ziet ook dat er iets verdwenen is om nog een stad, een complete stad te zijn.

De voormalige watertoren wordt door de initiatiefnemer tot de oprichting van Hotel New York in Rotterdam tot een restaurant annex hotel omgetoverd, vernemen we. Van die krachtdadige ingreep zullen we binnenkort dus de effecten gaan zien. Op het parkeerterrein een stuk verderop worden een reeks systeembouwarakjes gebruikt door wat grafische bedrijven. De enorme fabriekshal daarnaast zou al wel eens door een theaterfestival bezield zijn. We lopen gretig naar de deuren, die gesloten blijken.

uit: Creativiteit en de Stad,
essay E. Verhagen

uit: Creativiteit en de Stad,
essay E. Verhagen

In verband met de Dordtse opgave destilleren we een aantal factoren uit de aangereikte materie die cruciaal zijn voor het ontstaan van creatieve regio's en die we als toetssteen gebruiken voor de Dordtse opgave:

1. De aanwezigheid van onderwijsinstellingen

Vrij naar 'een van de 3 T's van Florida

2. De esthetiek van de omgeving

Vrij naar Jane Jacobs, die zegt dat 'nieuwe ideeën oude gebouwen nodig hebben'

Dit moet in z'n aansluiten bij de voorkeuren van de creatieve klasse en wordt dus vaak vertaald neer rafelige vrijplaatsen; verlaten fabrieken.

3. Culture locale

Wat is er aan plaatselijke culturele vitaliteit in de stad aanwezig?

Hoe is het initiatief en organisatorisch vermogen van de stad?

Het creatieve potentieel ter plaatse moet een zekere kritische massa hebben, wil er een aantrekkende werking vanuit gaan.

4. Het vestigingsklimaat

Ondernemers hebben aangegeven behoefte te hebben aan

- versterking van kennisinvestering,
- ruimte voor eigen initiatief,
- subsidies,
- bereikbaarheid,
- opdrachtgevers.

5. Verbonden netwerken

Ontmoetingsplekken, samenwerkingsorganisaties, heldere aanspreekpunten overheid voor creatieve industrie etc, podium/presentatie creatieve industrie en bezoeker/koper/opdrachtgever.

De Holland

Gelukkig met schoonheid

Het gebouw **De Holland**, dat in onze opdracht speciaal is aangeduid als vestigingsplaats voor een zogenaamd transactie milieu, staat op dit moment leeg en biedt een troosteloze aanblik. Het werd voor ons geopend door een medewerker van de gemeente. Dit gebouw met zijn gracieuze plattegrond, werd in 1939 ontworpen door architect Sybold van Ravesteyn voor verzekeringsmaatschappij De Holland. Het gaat om een betonnen skelet, met een schil van hoge ramen, die de voor Van Ravesteyn typerende roedenverdeling bevatten met cirkelvormige elementen. Op de daklijst boven de monumentale ingangstrap verrijst een sculptuur met twee steigerende paarden. De grote binnenzaal, ooit toegankelijk vanuit een centraal achter de hoofdingang gelegen atrium, wordt geleed door elegante zuilen. Deze zijn nu achthoekig en voorzien van decoratieve spiegelstrips. De zaal is links en rechts vergroot en heeft op een zeker moment een systeemplafond gekregen. Dat bedekt voor een deel de interessante cirkeldecoratie in de betonnen tussenwanden, een echo van de muurdecoratie in de gevelvlakken. Van Ravesteyn bekroonde zijn ontwerp met een ovale commissarissenkamer, waarvoor hij ook het meubilair ontwierp. In deze schitterende zaal wonen nu een paar gelukkige kunstenaars, als antikraakwacht.

Plek en prijs

Volkomen destructief voor Van Ravesteyns creatie, maar interessant als tijdsverschijnsel, is de aanbouw uit de jaren zestig of zeventig. Een constructie van staalkabels lijkt een structuur van rood gespoten stalen buizen en betonplaten naar het gebouw toe te trekken. Daarmee is een aantal parkeerdecks gecreëerd, die nu ze eenmaal leeg staan een ideale broedplaats voor een bepaald soort handel blijken. De gesloten kring van Heras hekwerk moet dit soort transacties nu weren.

Dit pand aangewezen als gemeentelijk monument en ook eigendom van de gemeente. Ze blijkt het voor 2.200.000,- euro te hebben gekocht en stelt zich de opgave ten minste dat bedrag binnen een toekomstige bestemming als opbrengst te realiseren.

Van restauratieplannen is geen sprake. Het kostbare interieur lijkt geheel verloren, al weet je maar niet wat via Marktplaats.nl

Details De Holland

weer is op te duikelen. Dat er slechts sprake is van een monument in gemeentelijke zin is wonderlijk. De betekenis van Van Ravesteyn voor onze architectuurontwikkeling is onbetwist, en dit ontwerp zeer representatief voor zijn oeuvre tussen 1936 en 1946. Daarbij komt dat hij bekend staat als de meest gesloopte architect van Nederland. Hier ligt een kans!

De Holland ligt dicht bij het station, maar ver van het gebied waar winkelende mensen flaneren. De bereikbaarheid voor auto's zou door toevoeging van een afrit vanaf de singel verbeterd kunnen worden.

Voorstraat Noord en Riedijk

De formule van de Voorstraat Noord

Een wandeling door de Voorstraat levert ons geen toegang tot het voormalige kinderdagverblijf De Blijde Hoek, waarop de gemeente zich concentreert als het gaat om een herontwikkeling in de creatieve sfeer. Wel krijgen we een beeld van een lange reeks van winkels die beperkte openingsuren kennen, afgewisseld met panden die te huur zijn. Wat zich er gevestigd heeft en voorsnog handhaaft, heeft over het algemeen een creatief karakter. Er zijn veel antiekwinkels en antiquariaten. Vaak alleen open op afspraak. Het gebouw van het Centrum voor Beeldende Kunst is er gevestigd. Er is een galerie voor inventieve designproducten, Intermezzo, en er zijn ateliers en winkeltjes in tweede hands spullen. Horeca treffen we mondjesmaat aan. Wat er aan cafés zit is erg gesloten en vermoedelijk alleen voor stamgasten.

Ruimtelijk kan deze straat de verbindende schakel worden tussen het stedelijke winkelcentrum en het gebied de Stadswerven. Voor aanvullende infrastructuur zijn al plannen gemaakt. De Voorstraat als geheel zou als cultureel milieu al een geslaagde formule moeten hebben. Er zijn een paar sterkere culturele spelers gevestigd en de rest heeft een vrij homogeen cultureel karakter. Wat in Rotterdam in de Witte de Withstraat met veel moeite bereikt is door een speciaal voor dat doel uitgerust

kinderdagverblijf Voorstraat Noord

onafhankelijk projectbureau, lijkt hier zomaar gelukt. Toch is de situatie blijkbaar niet stabiel. Je voelt verloop en misnoedigheid. Naar het water toe wordt het almaar minder. Je zou over de Voorstraat zelfs kunnen denken dat hier de kansen op een creatief milieu met succes zijn benut, maar het milieu desondanks nog niet de beoogde werking heeft gekregen. De Voorstraat doet ons aan Florida twijfelen.

Hoe verder?

Het Dordt Boek geeft ons de kennis dat de Riedijk (verlengde van Voorstraat, richting Fast Ferry en richting Stadswerven) vroeger dé uitgaansstraat van Dordrecht was. Hier geeft de geschiedenis ons de munitie die we zelf al aanvoelden: De Voorstraat is in potentie zeker geschikt voor kleinschalige ontmoeting en dynamiek.

Er is in de jaren negentig veel geld gestopt in het opknappen van een groot aantal van de ruim honderd rijksmonumenten die in het noordelijk deel van de Voorstraat staan. De gemeente geeft aan dat er nu gewerkt wordt aan een vervolgplan van upgradering van de Voorstraat. De term Complete Stad wordt ook hier gebruikt. Een cultureel klimaat, met veel bijzondere en toegankelijke horeca zijn vooralsnog kernwoorden. Dit is ook wat Dordrecht volgens Gerrit Willems van het CBK nog heel erg mist.

Energiehuis

Energiehuis

Jonge Honden

Het **Energiehuis** is een groot oud industrieel gebouw dat op 'het vaste land' van de Stadswerven ligt. Een stevige aanblik, met veel omliggende desolate ruimte. Vroeger waren in dit gebouw de Dordtse nutsvoorzieningen gevestigd. Het is in drie fasen gebouwd. Fase een en twee kwamen kort na elkaar rond 1908 tot stand. Fase drie kwam in 1928 gereed. In elk van de drie fasen werden een ketelhuis en een machinehal met kantoorvoorzieningen gerealiseerd. Na 1957 was de functie van het complex als energiecentrale achterhaalden en hebben zich diverse gebruikers in het pand genesteld. In 2003 ontstond het idee voor een plek voor jongerencultuur en cultuureducatie. Deze visie is omarmd en verder uitgewerkt. De planvorming voor huisvesting van de Popcentrale (nu al tijdelijke gebruiker), ToBe en Bibelot zijn afgerond. Een asbestprobleem leverde vertraging op, maar de verwachting is dat op korte termijn besloten zal worden tot verbouwen.

Dit centrum van jongerencultuur voor de regio staat er krachtig bij. Bij het rondlopen wil je werkelijk graag naar binnen. De ruimtes moeten imposant zijn. Het gevoel van 'achteraf' is groot, en dat op een steenworpafstand van het centrum. Onmiddellijk komen er vragen op? Wat gebeurt er in de directe omgeving? Krijgt dit gebouw ook echt de ruimte? Fysiek en geluidstechnisch? Kan er nu al met meer programma gestart worden? Is het complex in de toekomst ook overdag een aanwinst als het gaat om het streven de stedelijke dynamiek op te krikken, of zijn er dan weinig gebruikers? Voor ons gevoel gezonde vragen voor deze fase. Komt vast goed hier. Zolang het maar niet te lang stil ligt en de energie er letterlijk wegloopt.

Stadswerven het centrum van de Drechtsteden
12-4-2004 17:57
De Stadswerven kan 1 van de centra worden van de Drechtsteden, maar dit mag zeker niet ten koste gaan van de functies van de verschillende huidige centra. Ik zit zeker niet te wachten op een leegloop van de verschillende stadskernen.
Afzender: Hr. den Hartog

forum op www.stadswerven.nl

Stadswerven, atelier

Stadswerven, stedenbouwkundig plan

Stadswerven

Vallen en opstaan

Stadswerven bereiken we dus via de Oranjelaan. We stuiten vrij snel op de voormalige scheepswerf De Biesbosch. Nu is het een desolate hal met een eigen binnenhaven aan het Wantij. Op de smalle noordoever aan de haven hebben zich een aantal kunstenaars gevestigd in containers van Dura Vermeer. Dat werd gedoogd, horen we, omdat de gemeente hier graag een broedplaats voor kunstenaars wilde vestigen. Verschillende plannen zijn intussen echter getorpedeerd, waardoor er ook weer kunstenaars zijn weggetrokken en anderen op het punt staan dat te doen. Vooral het mislukken van de plannen met betrekking tot een Nautisch Kwartier hebben de betrokkenen sterk gedemotiveerd. In de ogen van deze lijkt 'De Gemeente' een verre macht die aarzelend te werk gaat en geen tempo maakt.

Het wegtrekken van creatief potentieel is uiteraard desastreus in het licht van de gemeentelijke doelen. Iedere kunstenaar is kostbaar, zouden we hier moeten stellen.

Exact bij de ingang naar het gebied treffen de oude leerschool van scheepswerf De Biesbosch aan, waar een binnenruimte is omgetoverd in een prachtig environment. We bewonderen de structuur en zoeken intussen naar iemand die ons meer kan vertellen. Ten slotte komen we een van de makers tegen, Tjalling Visser, die samen met Erk Sep verantwoordelijk is voor dit kunstwerk. Hij staat op het punt de boel af te breken. Maar dit werk is uniek in soort en betekenis! Verzuchten wij. Hier is een avontuurlijke infrastructuur gecreëerd, en versmelten groen en water moeiteloos met inventieve bouwwerkjes. Een creatieve stad in de dop. Een prachtig aanknopingspunt bij de gewenste stedelijke ontwikkelingen. Hét 'Beeld' dat we zoeken!

Een Poort naar Stadswerven

Er wordt verbaasd gekeken. Ook hier is de stemming somber. Dit werk was bedoeld om een interactief proces tussen de gemeente, de ontwikkelingsmaatschappijen en huidige en toekomstige bewoners op gang te brengen. Het was de bedoeling dat mensen delen van het werk zouden huren, waardoor zij zich als fictieve bewoners ook met de stedenbouwkundige ontwikkeling zouden gaan bemoeien. Een prachtig idee, dat met een enthousiast onthaal door de gemeente en een beetje

Stadswerf Dordrecht anno 2012

In Dordrecht staat het Kenniscentrum Watersport waar je een prachtig beeld kunt krijgen van de watersport in het land waar de watersport werd geboren. In de voormalige machineshal van **schepwerf De Biesbosch Dordrecht** en buiten in de haven liggen tientallen kano's, roeiboten, open zeilboten, motorbootjes en zeegonde zeiljachten. Er liggen jachten die de **Nederlandse jachtbouw** groot maakten en schepen van grote Nederlandse jachtontwerpers. Er is een complete **watersportbibliotheek**. De archieven van de Waterkampioen zijn er in te zien. Elke week arriveert er wel een of ander bijzonder jacht, dat typerend is voor de Nederlandse watersport. Een ijzeren **notarisbootje**, een hechtvouten **Woarschip** of een koolstof **oceanracer**. En elke week gaat er wel weer een boot weg, want behalve een vaste collectie draait de Stadswerf op het concept van zien en gezien worden. Iedere eigenaar van een bijzonder of bij de VKSJ ingeschreven jacht is welkom. Je kunt er zelf afmeren of bijvoorbeeld een arrangement nemen met de **oudste stoomroederboot van Europa, de Stad Dordrecht**, die net als in de 19^e eeuw op en neer vaart tussen Rotterdam en Dordrecht. Rondlopen in de hal is een beleving, zeker voor de ruim een half miljoen actieve watersporters die Nederland telt. In de **simulator** kun je een zware storm op zee meemaken aan boord van de Eendracht. In de **film en videozaal** draait altijd wel een spectaculaire film. Een hele rij **monitoren** geven de mogelijkheid actief te surfen naar allerlei watersportinformatie op het Internet. Het **restaurant** met uitzicht op de hal en haven wordt regelmatig gebruikt als decor voor tv opnames en in de **winkel** is elk denkbaar watersportsouvenir te koop. Vlak bij zijn trouwens een **schepesantiquariaat** en een **watersportwinkel** gevestigd. Elk jaar vinden er diverse **beurzen** en **evenementen** plaats, die duizenden bezoekers trekken. In een deel van de hal is het een en al bedrijvigheid bij het **restaureren van klassieke schepen** ohwel voor de eigenaar ohwel ten behoeve van de historische collectie. Geen statisch museum dus, maar een levendig decor voor het Kenniscentrum Watersport!

Stadswerf, plan Nautisch kwartier

Stadswerf

Stadswerf, tijdelijke woningen kunstenaars

Stadswerf

support in de vorm van bijvoorbeeld promotie, veel teweeg had kunnen brengen. De gemeente bleef echter passief, waardoor het elan verdween. “We zouden op deze plaats een soort Poortfunctie kunnen vervullen, zegt Tjalling Visser, een ‘loket’ kunnen zijn voor geïnteresseerde mensen. Van hier uit zouden wandelingen over het terrein georganiseerd kunnen worden. Er zouden workshops kunnen worden opgezet, waarbinnen mensen over het gebied gaan nadenken. Dat kan de kwaliteit ten goede komen. Nu denkt men alleen aan opbrengst in financiële zin. Maar met meer inbreng van de mensen zou de wijk ook een gemeenschap kunnen worden, wat een belangrijk afweermiddel is tegen molest en verloedering.”

Pijn

“Op dit moment weten we niet waar we aan toe zijn,” zegt Visser vervolgens. “We breken de boel af en gaan de ruimte als onze eigen ateliers gebruiken. Er zit totaal geen vooruitgang in het project De Stadswerf. Het verval neemt hand over hand toe. Het lijkt erop dat er alleen aan woningbouwontwikkeling gewerkt wordt door projectontwikkelaars. Elementen als speelplekken, pleinen, een buurtbarbecue of een parkje, kom je in de plannen niet tegen. Maar die leggen juist de basis voor een gemoedelijke sfeer en verbroedering! Wij zouden van hieruit die inbreng kunnen organiseren. Als een dergelijk project wordt geïnitieerd willen wij die functie vanuit ons kunstenaarschap invullen. Maar goed. We zien voorlopig geen spoor van waardering of initiatief.”

Het is een constatering die pijn doet. Het is toch de vitaliteit van het creatieve potentieel ter plaatse waar het allemaal om draait? Dat is toch de cruciale factor bij de vestiging van creatieve milieus? Hoe kan die dan wel worden behoeft en benut?

Arnhem

Amsterdam

Eindhoven

Arnhem

Amsterdam

Rotterdam

Amsterdam

Eindhoven

Zones

Terug naar De Holland en het zogenaamde transactiemilieu. In onze eerste reactie op de opdracht hebben we de opsplitsing in milieus als theoretisch gekenschetst. Zeker voor Dordrecht is het niet constructief de creatieve sfeer in vier verschillende milieus op te splitsen. Dordrecht is geen wereldstad, heeft geen kunstopleidingen en geen hoger onderwijs. Er is een naar binnen gericht klimaat, waarin een rijk geschakeerd, maar naar omvang nog iets te beperkt cultureel kapitaal aanwezig is. We vinden dat zeker niet voldoende om vier verschillende milieus te kunnen voeden, al moeten we enorm blij zijn met wat er al is en dat koesteren.

Uitgaand van de situatie ter plaatse stelden daarom voor **één of twee zones te creëren met eigen karakteristieken**. Deze zones zouden een sterke aantrekkende werking op creatief kapitaal van buiten moeten krijgen door middel van in de eerste plaats bijzondere vestigingsvoorwaarden. Wat geeft het om hier en daar en stuk hal of een container om niet ter beschikking te stellen. Leegstand heeft ten slotte ook zijn prijs. Als we Dordrecht bezien als plek in een groter geheel, als de Deltapoort in de Deltametropool, is het ontbreken van hoger onderwijs minder ernstig. De stad kan dan logische verbindingen zoeken met Rotterdam en Delft. Ze hoeft niet alles zelf dunnetjes over te doen, maar kan aanvullen en ruimte bieden. Toch zou een extra impuls in onderwijs en kennisontwikkeling in de eigen stad kunnen bijdragen aan de aantrekkende werking naar buiten. Het Leerpark zou zich speciaal kunnen concentreren op de creatieve sector van het VMBO bijvoorbeeld. Kijken welke kansen daar liggen. Maar niet op vier plaatsen tegelijk beginnen en op elk van die vier plaatsen een andere karakteristiek realiseren. Vier is te veel.

De referentiesteden tijdens de leergang waren Arnhem, Rotterdam, Eindhoven en Amsterdam. Met gerenommeerde opleidingen, met jaarlijkse aanwas van jongeren, met een stijgend cultureel klimaat is de uitgangssituatie anders dan in Dordrecht. In Dordrecht zijn we daarom des te harder op zoek gegaan naar aanleidingen in de stad. Waar gebeurt het? Waar zijn initiatieven? Waar zijn ontwikkelingen met een creatief karakter? Waar kun je aanhaken? Waar zit de couleure en **culture locale**?

De Holland

De Holland was een verzekeringsmaatschappij, in 1859 te Dordrecht opgericht door de heren De Kanter en Lotsy. De zaken gingen zeventig jaar later zo voorspoedig dat het kantoor aan de Wijnstraat te klein werd. In 1938 kreeg architect Sybold van Ravesteyn (1889–1980) opdracht om een representatief gebouw te ontwerpen, dat moest komen te staan op het terrein naast de pas geopende Krispijntunnel.

Van Ravesteyn ontwierp een opvallend vrijstaand, laag kantoorgebouw met neobarokke

invloeden, dat de Dordtenaren al snel koekestrommel noemden. Die bijnaam zal het gebouw te danken hebben aan zijn platte dak, waarop precies in het midden een kleine, ovale bovenverdieping uitstak en daar bovenuit weer een schoorsteen – het dek-sel met handvat van de trommel. De bovenverdieping deed dienst als commissarissenkamer, op de begane grond was plaats voor het 150 man tellende personeel. Het geheel rustte op een voetstuk, waarin op korte regelmatige afstanden van elkaar cirkelvormi-

ge ramen zijn uitgespaard.

Nadat De Holland was gefuseerd met De Utrecht en die twee samen op hun beurt waren opgegaan in de Amev, verdween het verzekeringsbedrijf uit Dordrecht en kwam het gebouw leeg te staan. Om het geschikt te maken voor zijn volgende bestemming, een supermarkt, zijn eind jaren tachtig de beide zijkanalen en de achterzijde van een ombouw voorzien, die het oorspronkelijke ontwerp grotendeels aan het zicht onttrekt.

192 WONEN

Verbouwing van De Holland van 1859 aan de Burgemeester de Raadsingel tot inmiddels al weer gesloten warenhuis, circa 1988. Foto door Ad Molendijk, 1988.

Achterzijde
Aquarel door

Uit: Het Dordt Boek

Standing bij standing

Als we dan naar de locaties kijken om te bepalen hoe we de zones zullen projecteren, valt De Holland helaas buiten de boot. Dit geteisterde gebouw verdient bescherming. Het leent zich niet voor nieuwe bouwkundige aanpassingen, die wilde, ongebonden bestemmingen weer met zich mee zullen brengen. De periode Kwantumhal heeft genoeg schade aangericht en toont in elk geval ook aan dat de plek ongeschikt is als 'marktplaats'. Wat we hier nodig hebben is historisch besef en respect.

Voor De Holland moet een heuse reddingsactie op gang worden gebracht door een verbinding te zoeken met landelijke monumentengelden enerzijds en een bestemming die kan aansluiten bij de historische karakteristiek anderzijds. We komen die op het spoor door de bouwvorm te vertalen naar de functie. Dan krijgen we een beeld van hiërarchie en standing. Van een raad van commissarissen, die zich verheft boven de directie, die zich op haar beurt fysiek distantieert van de werkvloer. De vestiging van een (onderzoeks-)instituut of bedrijf dat zich kan en moet identificeren met standing, schoonheid en helderheid, past veel beter bij dit gebouw dan een creatief milieu.

Wat betreft de gemeentelijke financiële target; deze blijft een struikelblok voor welk soort ontwikkeling dan ook. De gemeente zou kunnen overwegen deze investering af te schrijven ten gunste van het genereren van restauratiekapitaal bij een toekomstige gebruiker of ontwikkelingsmaatschappij. Een Dordrecht dat zich als bewaker van dit erfgoed opwerpt kan immers rekenen op een gunstig onthaal in brede kringen.

Resumerend:

Stop met ideeën over het vestigen van Creatieve Industrie in De Holland. In plaats daarvan: Onderzoek of De Holland geschikt gemaakt kan worden voor een (semi-) overheidsinstelling die grandeur zoekt.

Ideeën: vergaderzaal gemeenteraad, Kamer van Koophandel, NS directie, Provincie of Waterschappen. Beurs-/congres gerelateerde bestemmingen. Dus de essentiële voordelen van ligging, bereikbaarheid en historisch belang uitbuiten.

Kunstmin

Dordrecht telde in de negentiende eeuw maar liefst vier schouwburg. De eerste 'Stadsschouwburg' was sinds 1823 kort ondergebracht in Wijnstraat 84/86, nu de bonte spellenwinkel Pandora. Het aanzienlijkste theater werd evenwel Kunstmin, de oogappel van de 'Vereeniging Kunstmin'. In 1864 vgrees het eerste gebouw aan de Singel, hoek Sint Jorisweg. De akoestiek was zo armeterig, dat al snel de Rotterdamse architect J. Verheul gevraagd werd om een nieuw ontwerp te maken. Vanaf 1890 beschikte Dordrecht weer over een degelijke schouwburg.

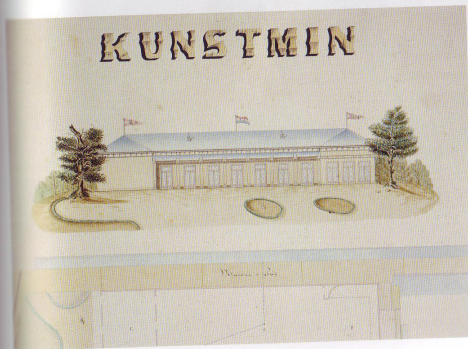
Maar Dordtenaren hadden met

hun hart al gekozen voor de Houten Tent, eigendom van de concurrerende 'Schouwburgvereniging'. Vanwege de gezelligheid en goede akoestiek mocht het uit Rotterdam overgebrachte houten gebouw zich in een grote populariteit verheugen. Intussen had een aantal leden van de Kunstmin-vereniging zich afgescheiden en opende in 1882 een eigen schouwburg (Musis Sacrum) aan de Burgemeester de Raadsingel.

Kunstmin ging in 1913 in gemeentelijke handen over. De schouwburg bleef alleen over, toen Musis Sacrum afbrandde en de Houten Tent wegens geldge-

brek moest sluiten. Kunstmin werd een uitstaltank van activiteiten. Behalve voor schone kunsten als zang, dans, toneel en variëte, werd de zaal ook gebruikt voor feesten, circusvoorstellingen en shows van duiven, auto's en bloemen. Later werden er zelfs volleybal- en bokswedstrijden gehouden.

Een nipt besluit van de gemeenteraad, één stem meerderheid, gaf Kunstmin in 1940 zijn allure terug. Architect Sybold van Ravesteyn mocht het interieur van de schouwburg onderhanden nemen. Kunstmin werd weer een volwaardige tempel voor podiumkunsten.

De eerste schouwburg van de Vereeniging Kunstmin, 1866. Ingekleurde pen-tekening door W.J.E. Chevalier, s.a.d.

KUNST EN CULTUUR 137

Uit: Het Dordt Boek

Richting nemen

Om de vraag te beantwoorden waar we de creatieve zones wél kunnen inrichten moeten we zoeken naar natuurlijke aanknopingspunten, en houden we de vijf geformuleerde toetsstenen bij de hand.

In de discussie realiseerden we ons dat de opgave in Dordrecht door de afdeling economische zaken is geïnitieerd. Het verlangen creatieve milieus te ontwikkelen wordt sterk gemotiveerd door het verlangen naar economische innovatie in de breedste zin, en die kan niet uitsluitend van creatieve industrie afhankelijk kan zijn. De creatieve stad is geen panacee. Het is een motor voor ontwikkeling, geen doel op zich.

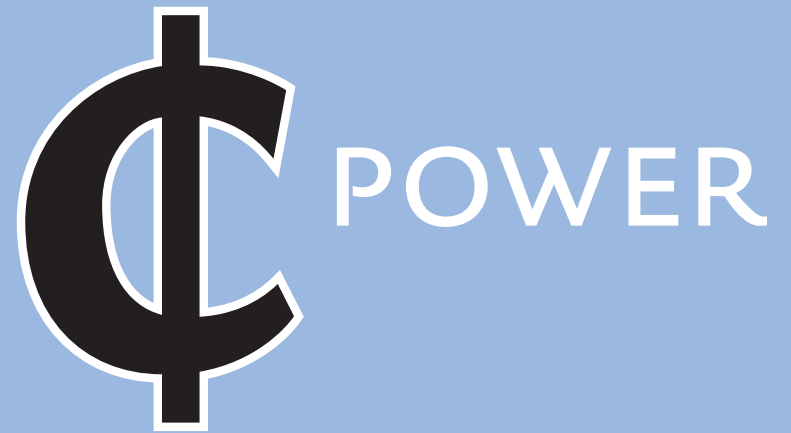
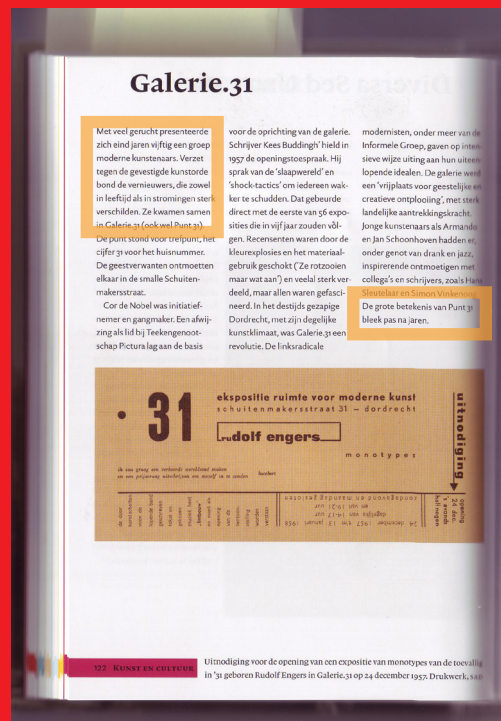
De discussie over de Kunstmin is een volgende richtingaanwijzer. Moet het gebouw worden gerestaureerd, of moeten we de functie verplaatsen, naar bijvoorbeeld Stadswerven? De stad raakte in rep en roer in deze discussie. Verplaatsen roept veel weerstand op, omdat het duurder is en omdat men het theater ter plekke niet kwijt wil. Ook in de stad wordt gevoeld dat er een gebrek is aan potentieel. Wat daar wordt uitgeplukt, groeit niet weer aan. Er is onvoldoende massa. "Door functies daar weg te trekken kannibaliseer je de binnenstad. Er is in Dordrecht als geheel beslist onvoldoende cultureel programma", zo vertrouwde ons een gemeentelijke gesprekspartner toe.

Het theater verhuist dus niet, naar het schijnt. Maar mag Stadswerven dan een alleen maar een grote slaapwijk aan het water worden, of kunnen we het gebied op een andere manier van stedelijke dynamiek en economische kansen voorzien?

De conclusie ligt voor de hand: We moeten een systeem hebben waardoor aanvullende dingen kunnen opbloeien, gedragen door het eigen lokale initiatief.

Een derde richtsnoer vinden we in het plaatselijke verlangen naar ontmoetingsmogelijkheden. In Dordrecht zijn de netwerken niet verbonden en komt daardoor het vermogen tot zelforganisatie niet van de grond, zo lazen we in het door de gemeentelijk aangereikte materiaal. Door ons te concentreren op het creëren van zones met onderscheiden identiteiten kun je gericht en effectief werken aan het tot stand komen en effectueren van creatieve milieus.

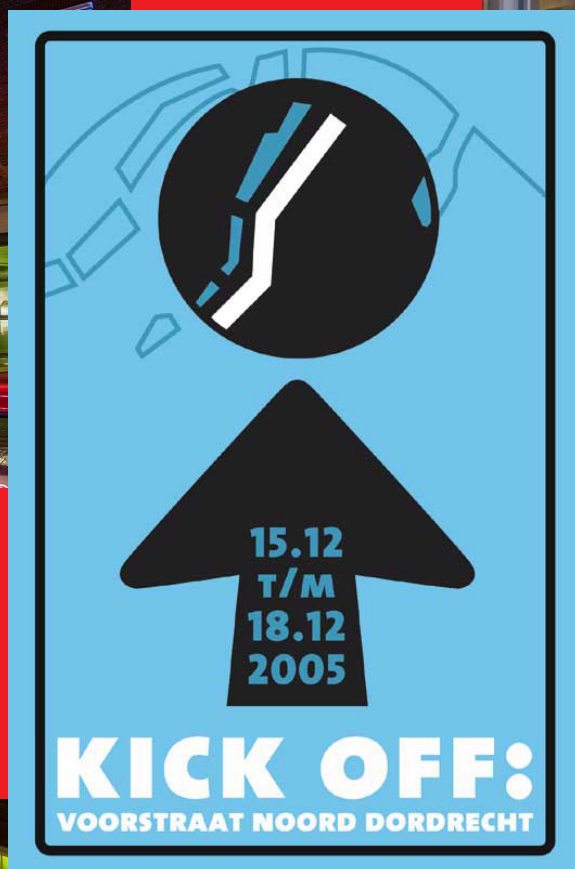
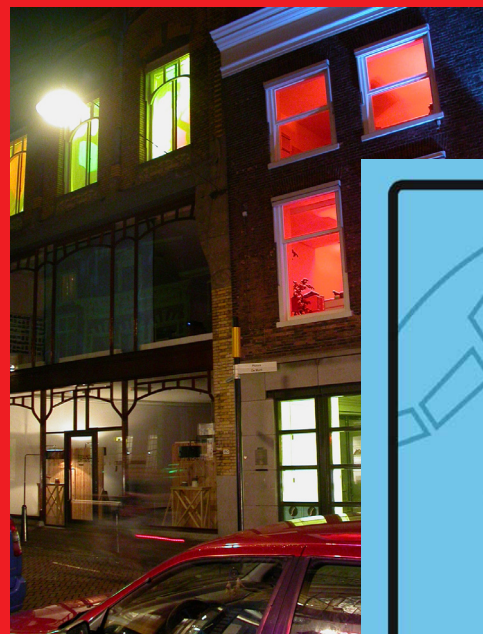

Cultuur als impuls voor de creatieve industrie. Naast de noodzakelijke ruimte, naast de facilitaire en financiële ondersteuning, zien we cultuur als een belangrijke motor voor de stad. Het maakt de stad compleet. Culturele voorzieningen en daarbij aansluitend klimaat met horeca en debat zijn een zwak onderdeel van de stad. Tenminste, voor Dordtse begrippen. De geschiedenis leert dat de stad een eigenzinnige kunstscene aantrok (zie links), met ontmoeting, werkplekken, expositie en diverse podiumvormen. De eigenzinnigheid mag wel weer wat terug.

De kunstenaar weer in de stad. De kritische kijker, de vreemde eend, de gek die de boel een spiegel voorhoudt. Dordrecht kan het goed gebruiken. De creatieve economie is gebaat bij een sterk cultureel klimaat. Het zijn omgevingen, milieus, sferen die elkaar raken en stimuleren. Die elkaar nodig hebben om te verfrissen.

De kunsten leveren reuring. Naamsbekendheid. Romantiek en fascinatie. Niet voor toeristen. Maar voor stedelijke bezoekers. En voor stedelijke bewoners.

Van een doek tot een expositie. Het is een organisatorische opgave. **Evenementen**bureaus, slimme handige actieve jongens en meiden, ze zijn goud waard voor je stad. Wie zit er avonden en nachten te werken aan posters, concepten, vergaderingen om de stad meer leven en inhoud te geven?

Partijen die rondom kunst en cultuur nieuw publiek, én nieuwe kunstenaars willen bereiken. Mensen die de armen uit de mouwen steken omdat ze vinden dat dat heel gewoon is. Omdat ze een droom, een idee, een gevoel hebben.

Deze mensen maken de stad minstens zo zeer als de kunstenaar, het publiek, de bewoner, de consument.

Dordrecht heeft bijvoorbeeld met stichting Noordkaap, maar ook met vele individuele kunstenaars op de stadswerven een eigen dynamiek van organisaties. Denk aan Etcultura, F-art, clubs binnen Bibelot of 't Dolhuis. Maak met deze mensen een scene. Geef ze de ruimte, en veel ruimte. Enthousiasmeer, experimenteer, evalueer (de drie E's) en geef zo nu en dan een steuntje in de rug, met wat geld, een werkruimte, een computer, etc.

Ze zijn het meer dan waard. Scouting van organisatorisch talent op cultuurgebied zou een expliciete taak van de gemeente moeten zijn.

En ja, je moet soms als gemeente een beetje de andere kant opkijken. Want dan gaat het niet helemaal zoals de (juridische, boekhoudkundige, veiligheids-)regels het voorschrijven. Een moderne vorm van 'de kunst van het loslaten'.

Huis
 Broedplaats
 Labo/rabru
 Make
 Ontwerpe
 Verlopen
 Ontmoete
 route, ruimte, visie, faciliteiten
 find a way
 geen lange lijn vol
 elasto

Stedenbouwkundig plan Hofkwartier

Zones, karakteristieken en organisatie

Wij stellen voor de Voorstraat Noord, het Energiehuis en Stadswerven elk in zijn geheel tot zone te benoemen. Het naast de Voortstraat gelegen Hofkwartier kent daarbij ook een rustiger culturele (historische) kwaliteit. De door ons aangewezen zones zijn geschikt om de 'stad weer compleet te maken'. De logische focussing op deze gebieden is te vinden in een aantal facetten. Er zijn kansen op gebied van tijdelijkheid vanwege de grote vrije ruimte (zowel binnen als buiten), het feit dat de zones (denk aan Rotterdam en Arnhem) lange tijd niet in beeld waren deels verpauperd zijn. Tenslotte zijn het gebieden die vanwege ligging (water) en bebouwing (industriële en residentiële erfgoed) enorm veel potentie hebben. In 1 keer alles ontwikkelen is echter te veel gevraagd. Hou in je achterhoofd: kunstenaars, tijdelijke gebruikers, interventies, experimenten, stadsevents, bespiegelingen, en geef de zones langzaam inhoud.

Wij willen daarbij de volgende **karakteristieken** als ontwikkelingsrichting voorstellen:

- Voorstraat Noord:
 Ontmoeting, horeca, bedrijvigheid; dus de kleinschalige, ambachtelijk creatieve industrie.
- Energiehuis:
 Jong, amateur, theater, pop. Hier kan de nadruk liggen op het laten bloeien en groeien van creatief kapitaal. Dus het creëren van kansen voor mensen.
- Stadswerven:
 Autonome kunst en grootschalige evenementen. Kernwoorden: Community en Kwaliteit. Hier gaat het om het voeden van cultureel kapitaal in de breedte.

Voorstraat Noord: dynamie ontmoeting beeldcollages

Deze karakteristieken geven richting aan specifieke vormen van programmering die het ontstaan en functioneren van de creatieve milieus ter plaatse voeden.

In onze visie is de **organisatie** daarvan in handen van een specifieke **tussenlaag** per zone.

1. Voorstraat Noord:

Hier is het CBK, gevestigd in het gebied en belangrijke speler in het stedelijke culturele klimaat, het logische organisatieloket

2. Energiehuis

Hier is reeds een drietal instellingen gevestigd, De Popcentrale, Te Be en Bibelot, waaraan logischerwijze de organisatie voor deze zone is gekoppeld

3. Stadswerven

Hier stellen wij voor een cultureel intendant aan te stellen en deze in te bedden de leerschool van Scheepswerf De Biesbosch.

We zoomen iets verder in op de stadswerven, omdat hier de minste ontwikkeling en actuele organisatorische aanleiding ligt.

Voor Stadswerven stellen we dus voor een nieuw element toe te voegen, dat de motor van het creatieve milieu kan aanzwengelen. Naast inbedding in de bovenomschreven 'energie' die uit uit de Leerschool DB stroomt, die een poortfunctie voor stadswerven naar bewoners en potentiële bewoners gestalte wil geven en deze interactief wil invullen, komt er een energie die Dordrecht met elan, ook naar buiten de stad toe, op de kaart zet. Hier wordt dus voor Dordrecht de aantrekkende werking voor cultureel kapitaal van buiten gesitueerd.

De wervende culturele activiteit moet naar onze mening beginnen met bescheiden en zich in de tijd dan almaar versterkend cultureel programma. Er moeten feesten komen, en festivals die verschillende groepen bedienen, zoals het videofestival voor Marokkaanse jongeren, dat in 2005 plaatsvond. Er moeten dingen gebeuren die veel dynamiek veroorzaken. Het NDSM-terrein in Amsterdam profileerde zich aanvankelijk als vlooi-enmarkt en maakte zich daarmee bekend bij een breed publiek, alvorens in de mediarichting te gaan. Strijp S maakte haar bestaan bekend door aan te haken bij de Week van het Design. Stadswerven kan bij aanvang voor activiteiten te kiezen die een

algemene bekendheid genereren, en dan in een later stadium focussen op het specifieke profiel.

Financieel

Financieel geven we richting met de discussie over cultureel/creatief **kapitaal** van tijdelijke voorzieningen, over partnerships in ontwikkelende partijen, en over ruimte voor ondernemers.

Tijdelijke voorzieningen kosten niet veel. Het geeft identiteit, het maakt een plek, het geeft karakter en sfeer. En er kan geprobeerd worden en fouten worden gemaakt. De investeringen bij tijdelijke faciliteiten hebben drie tot vier nullen. De permanente investeringen gaan over zes tot zeven nullen. Het is daarom meer dan een gezonde investering. Op het eindbedrag is het een schijntje, maar het draagvlak en karakter krijgen een enorme impuls. In gebieden als Leidsche Rijn, Hart van Zuid Hengelo, Strijp S Eindhoven wordt ook op deze manier nagedacht.

Het veronderstelde belang van culturele industrie voor stedelijke gebieden kan gecommuniceerd worden met ontwikkelende partijen ter plaatse. Daarbij is het leidmotief de van culturele industrie te verwachten upgradering. Uit de belangenverbindingen die zo gesmeed worden, komen financiële afspraken voort. Deze vertalen zich allereerst in een plaatselijke faciliteit. Een gebouwtje.

Wij stellen ons voor dat de Leerschool DB een moderne tweelingzuster krijgt in de vorm van een hyperhedendaags maar tijdelijk of mobiel paviljoen, van waaruit voorlichting over woonmogelijkheden in het gebied gecommuniceerd worden met geïnteresseerden. Via dit paviljoen vindt ook voorlichting plaats over het culturele programma, dat zich over het hele gebied kan uitstrekken. Mensen met eigen ideeën kunnen hier ook terecht en kunnen worden doorgeleid.

De gemeente haakt aan met het budget voor de aanstelling van de cultureel intendant. Een basisbudget voor de culturele projecten komt uit de te verwachten grond en bouwopbrengst. Daarnaast worden sponsors gevonden in bedrijven die belangen hebben in het gebied. Bouwondernemingen, installatiebe-

Energiehuis referentiebeelden

drijven, banken, makelaars, enzovoort. Een inbreng uit plaatselijke en landelijke culturele fondsen vormt de sluitpost. Tenslotte zijn ook rijksoverheden en instanties als SKOR (stichting Kunst in de Openbare Ruimte) mogelijke medefinanciers en partners voor dergelijke projecten. Voor de Stadswerven is dit mogelijk, mits het cultuur-inhoudelijk programma sterk wordt neergezet. Halve ambities werken averechts.

Een groot deel van de creatieve bedrijven hebben meer dan voldoende geld. Het ontwerp bureau Bureau Vier is niet in een oude hal gaan zitten omdat het zo lekker goedkoop was. De MTV-boys gaan niet naar Amsterdam Noord om de lage huurprijs. Het gaat over imago, sfeer, beleving, branding. Wat is je referentiekader, een prettige werkplek, en een bijzonder visitekaartje.

Stadswerven referentiebeelden

bronnen

interviews bewoner

interviews kunstenaars

www.dordrecht.nl

www.stadswerven.nl

De Vliegende Kunstenaar

Jane Jacobs

Richard Florida

Evert Verhagen

Het Dordt Boek

DVD Panorama De Stadswerven